

MARTENSI KLAUSLI ARENG JA OSISED

Kerli Valk

mag. iur.

René Värk

dr. iur.

KVÜÖA riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent, TÜ rahvusvahelise õiguse dotsent

1. Sissejuhatus

Rohkem kui sajandi on relvakonfliktiõiguses (rahvusvahelises humanitaarõiguses) figureerinud Martensi klausel. Väevalt on selle valdkonna asjatundjaid, kes ei oleks kuulnud sellest klauslist või püüdnud lahti mõtestada selle olemust. Õigus ei suuda kunagi näha ette kõiki võimalikke olukordi, mistõttu on õiguslikus regulatsioonis alati ebatäpsusi ja lünki. Aga õeldu ei tähenda siiski, et kui miski ei ole selgesõnaliselt keelatud, siis on see järelkult lubatud. Mingisugused piirid on alati olemas. Just selliseid olukordi püüab relvakonfliktiõiguses lahendada Martensi klausel, mille järgi jäävad relvakonfliktist puudutatud isikud konkreetsete reeglite puudumisel alati kaitstuks lähtuvalt rahvusvahelise õiguse üldistelt tunnustatud põhimõtetest. Niisiis on võimalik millelegi toetuda ka situatsioonis, kus rahvusvaheline lepinguline või tavaõigus ei sisalda selgesõnalist lahendust. Loomulikult tuleb siinkohal ettevaatlikult küsida, kui kaugele see klausel ulatub ja millistele põhimõtetele saab tugineda.

Klausli autor on eesti soost Friedrich Fromhold Martens (1845–1909), kes töötas Peterburis õppejõu ja teadlasena, lahendas vahekohtunikuna vaidlusi ning teenis Venemaa tsaari nõustaja ja diplomaadina. Esimesel Haagi rahukonverentsil just viimast rolli täites formuleeris Martens klausli, et päästa uue relvakonfliktiõiguse konventsiooni läbirääkimised ummikusse jooksmisest.

Siinne artikkel uurib alustuseks klausli allikaid ja kujunemislugu, näitab seejärel klausli laienemist erinevatele rahvusvahelistele lepingustele, selle arengut ja tänapäevastumist ning lõpetuseks püüab avada klausli olemust analüüsides selle osiste tähendust. Klausli rakendamist riikide ja kohtute praktikas siinkohal pikemalt ei käsitleta.

2. Klausli tekkelugu

Martensi klausli kaugemateks ideelisteks eelkäijateks peetakse loomuõigust ja rüütlikoodekseid¹, kuid selle kujunemisloo alguseks loetakse 1874. aasta Brüsseli konverentsi². Venemaa keiser Aleksander II soovis viimaste sõdade kogemusi arvestades panna täpsemalt paika võitlejate õigused ja kohustused lahinguväljal. Riikidele esitati arutamiseks maasõja õiguse ja tavade konventsiooni eelnõu³, mille oli koostanud tollal vähe tuntud Friedrich Fromhold Martens. Viimane oli eenõu ettevalmistamisel võtnud aluseks tunnustatud rahvusvahelised tavad, Lieberi koodeksi (1863)⁴ ja Peterburi deklaratsiooni (1868)⁵. Eelnõud ei saanud edu ja seda peamiselt kahel põhjusel. Esiteks: Venemaa ettepanek korraldada konverents tuli teistele riikidele üllatusena (eelnevalt ei uuritud, kas riigid on üldse sellisest konverentsist huvitatud). Teiseks oli riikidel värskest meeles Preisimaa edukas sõda Prantsusmaa vastu ja nad (eriti väiksemad riigid) ei soovinud, et selles toimunu leiaks mingi koha rahvusvahelises õiguses (eelnõu tugevdas okupeeriva riigi positsiooni).⁶ Konverentsi tulemuseks oli Brüsseli deklaratsiooni eelnõu⁷, mis ei omanud mingit juriidilist jõudu. Riikide vastuseisu taga olid geopoliitilised põhjused (täpsemalt kartused), mitte soovimatus muuta sõjategevust humansemaks. Sellest hoolimata on tegemist olulise sammuga sõjapidamise reeglite arendamisel ja kodifitseerimisel, sest eelnõu on Haagi (II) konventsiooni eelkäija.

¹ Vt nt **Meron, T.** 1998. *War Crimes Law Comes of Age: Essays*. Oxford University Press, p. 10.

² Sellel osalesid 15 Euroopa riigi delegatsioonid.

³ Tausta kohta vt **Doty, G. R.** 1998. *The United States and the Development of the Laws of Land Warfare*. – *Military Law Review*, 156, pp. 238–241.

⁴ Francis Lieberi koostatud ja president Abraham Lincolni kehtestatud sõjapidamise reeglid Ameerika Ühendriikide (põhjaosariikide) relvajõududele Ameerika kodusõjas. **Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field**. Washington, 24.04.1863. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/110?OpenDocument>, (24.10.2012).

⁵ Tegemist on esimese ametliku dokumendiga, mis keelustab mingi relva kasutamise (alla 400 grammise lõhkeva või süütava laskemoona tarvitamise isikkoosseisu vastu). Hoopis olulisem on selle deklaratsiooni preambula, mis sisaldab mitmeid sõjapidamise põhimõtteid, sh tees, et sõja ainukene õiguspärase eesmärk on nõrgestada vastase relvajõudusid, mitte tsiviilisikute või -objektide ründamine. **Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight**. Saint Petersburg, 29.11.1868. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/130?OpenDocument>, (24.10.2012).

⁶ Vt nt **Nabulsi, K.** 1999. *Traditions of War: Occupation, Resistance and the Law*. Oxford University Press, pp. 5–8.

⁷ **Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War**. Brussels, 27.08.1874. <www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/135>, (24.10.2012).

Veerand sajandit hiljem kogunesid riigid taas kord Venemaa initsiatiivil esimesel Haagi rahukonverentsil⁸. Konverentsi programmi koostajaks oli jälle Martens, kes tegi muuhulgas ettepaneku võtta vastu maasõja õiguse ja tavade konventsioon. Martens juhtis ka vastavat komisjoni, mis võttis aluseks Brüsseli deklaratsiooni. Eelnõu artiklid, mida arutati ükshaaval, ei kutsunud üldiselt esile vastuseisu. Konventsiooni kui terviku vastuvõtmisel tekkis aga kriitiline olukord siis, kui väikeriigid eesotsas Belgiaga vaidlesid vastu okupatsioonijõudude õigusi ja kohustusi käsitlevatele sätetele: nad väitsid, et nimetatud sätted annavad eelise suurriikidele, kahjustades väikeriike⁹. Suurbritannia toetas tuliselt mitmeid Belgia ja Šveitsi muudatusettepanekuid, kuid nendele seisid ägedalt vastu Saksamaa ja Venemaa¹⁰. Väikeriigid olid muuhulgas vastu okupatsioonivastase võitluse igasugusele piiramisele, leides, et see on vastase vallutatud maa kõigi elanike põhiõigus ja neid tuleks seetõttu kohelda õiguspäraste võitlejatena (*combatant*). Suurriigid aga leidsid, et neid tuleks vaadelda hoopis partisanidena (*francs-tireurs*), kes kuuluvad hukkamisele.¹¹ Martens tajus, et tegemist on kriitilise olukorraga ja et selle üks võimalikke tagajärgi võib olla 1874. aastal Brüsselis toimunu kordumine¹². Püüdes säilitada varem saavutatud kokkulepet, mis tagas sõjalise vajaduse ning võitlejate ja tsiviilisikute kaitset, leidis ta omapärase väljapääsutee. Üritades ühildada tsiviilelanikkonna õigust ennast kaitsta ja valitsuse kohustust sõjakoledusi leevendada, esitas ta töögrupile ettepaneku lisada konventsiooni preambulasse sätte, mida tänapäeval tuntakse Martensi klausli nime all. Maasõja õiguse ja tavade Haagi (II) konventsiooni preambulas öeldakse muuhulgas järgmist.

Kuni sõjapidamise reeglite täiuslikuma koodeksi kehtestamiseni peavad Kõrged Lepinguosalised õigeks deklareerida, et nende poolt vastu võetud regulatsioonides käsitlemata juhtumite korral jäävad nii elanikkond kui ka sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla,

⁸ Sellel osalesid 27 riigi delegatsioonid (21 Euroopa riiki, Ameerika Ühendriigid, Hiina, Jaapan, Mehhiko, Pärsia, Siiam).

⁹ **Pustogarov, V.** 1996. Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909) – A Humanist of Modern Times. – *International Review of the Red Cross*, 312, p. 307.

¹⁰ **Cassese, A.** 2000. The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? – *European Journal of International Law*, 11, p. 194.

¹¹ **Ticehurst, R.** 1997. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict. – *International Review of the Red Cross*, 317, p. 125.

¹² **Cassese** 2000, p. 195.

*nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest.*¹³

Delegaadid tervitasid ettepanekut aplausiga ja hiljutine ummikseis oli ületatud. Konventsioon võeti vastu tervikuna ühehäälselt, kusjuures artiklitesse ei tehtud ühtegi sisulist muudatust¹⁴.

Martensi klausli tähendust (algses kontekstis) aitab avada Haagi (II) konventsiooni preambula, milles sedastatakse, et „[p]raegu ei ole siiski olnud võimalik kooskõlastada sätteid, mis kataks kõiki praktikas tekkivaid olukordi”, ja mis toob esile, et juhtumid, mida konventsiooni sätted ei puuduta, ei tohi jääda sõjaväeliste ülemate suvaotsusteks. Ka konverentsil tekkinud vastasseis mängib olulist rolli klausli algse tähenduse kindlaksmääramisel. Martens püüdis konventsiooni vastuvõtmisel saavutada väikeriikide nõusolekut, mistõttu oli klausli mõte kaitsta okupeeritud territooriumide elanikke, eriti relvastatud vastupanuliikumiste liikmeid.¹⁵

Seejuures on tähelepanuväärne, et ei Martens ega tema kaasaegsed ei pidanud seda klauslit kuigi märkimisväärseks. Martens on 1899. aasta Haagi rahukonverentsile pühendanud kaks kirjatükki, kuid oma ettepanekut ei maini ta kummaski. Esimeses, 1899. aasta artiklis märkis ta lakooniliselt, et „teine komisjon täitis oma ülesande täielikult”¹⁶. Teises, 1901. aasta raamatus sõja ja rahu kohta räägib ta küll Belgia vastuseisust Brüsseli deklaratsiooni mõnele sättele, kuid läheb samuti mööda faktist, et tema enda ettepanek lahendas vastasseisu¹⁷. Nii sellest tõigast kui ka konverentsil toimunud lähtudes on näiteks Antonio Cassese leidnud, et pigem saab klauslist rääkida kui osavast diplomaatilisest nükkest¹⁸, mis tegelikult toonast õiguslikku maastikku

¹³ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29.07.1899, Preamble. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenDocument>, (24.10.2012). “Until a more complete code of the laws of war is issued, the High Contracting Parties think it right to declare that in cases not included in the Regulations adopted by them, populations and belligerents remain under the protection and empire of the principles of international law, as they result from the usages established between civilized nations, from the laws of humanity and the requirements of the public conscience.”

¹⁴ **Pustogarov, V.** 1999. The Martens Clause in International Law. – Journal of the History of International Law, 1, p. 127; **Fleck, D.** 2003. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. – Baltic Defence Review, 10, 2, p. 22.

¹⁵ **Meron, T.** 2000. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. – American Journal of International Law, 94, p. 79; **Cassese** 2000, p. 197.

¹⁶ **Martens, F.** 1899. International Arbitration and the Peace Conference at The Hague. – North American Review, 516, p. 606.

¹⁷ **Cassese** 2000, p. 199.

¹⁸ *Ibid.*, p. 216.

ei muutnud. Osav sõnastus jättis aga mõlemale eriarvamusel olnud poolele võimaluse klauslisse oma seisukoht n-ö sisse lugeda ja seetõttu sai ka konventsiooni vastuvõtmisega edasi minna.

Klausli toonast rolli on nähtud asjaolus, et Martens sidus väga oskustlikult ühte sättesse moraalse sisu ja juriidilise vormi. Õiguskirjanduses on leitud, et klausel sätestas esmakordselt, et eksisteerivad humaanseid kaalutlusi väljendavad õiguslikud normid ja need on samavõrd siduvad kui sõjalistest või poliitilistest vajadustest lähtuvad reeglid. Klausli peamiseks teeneks oli seega esmakordne lähenemine inimlikkuse seadustele mitte moraalsest, vaid positivistlikust vaatenurgast. Selline innovaatiline kombinatsioon aitas konverentsi osalejad patiseisust välja.

Sellega võiks analüüs ka piirduda, kuid et klauslit on rahvusvahelisel tasandil korduvalt edaspidigi kasutatud, järgneb loogiliselt küsimus, kas klauslil on tänapäeval kanda ka õiguslik roll või tulebki selle peamiseks (või ainsaks?) teeneks lugeda toonast diplomaatiliste vastuolude ületamist. Selleks et paremini mõista klausli võimalikku iseloomu rahvusvahelises õiguses, tuleb uurida selle edasist mainimist erinevates rahvusvahelistes lepingutes.

3. Klausel rahvusvahelistes lepingutes

Pärast 1899. aasta Haagi (II) konventsiooni on klausel esinenud mitmes relvakonfliktiõigust puudutavas rahvusvahelises lepingus. Esmalt kohatame seda 1907. aasta maasõja õiguse ja tavade Haagi (IV) konventsiooni preambulas¹⁹. Seejärel leiame klausli pisut muudetud sõnastuses 1949. aasta nelja Genfi konventsiooni denonsseerimissätetest²⁰. Klausli üldeesmärk on olnud mõlemal korral sama: anda konkreetsele lepingule eelnenud

¹⁹ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18.10.1907. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenDocument>, (24.10.2012). Tihti viidatakse Martensi klausli allikana just 1907. aasta, mitte 1899. aasta konventsioonile.

²⁰ Ühine artikkel 63/62/142/158. Vastavalt maismaal relvajõudude haavatute ja haigete olukorra leevendamise Genfi (I) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 31; merel relvajõudude haavatud, haigete ja merehädaliste liikmete olukorra leevendamise Genfi (II) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 85; sõjavangide kohtlemise Genfi (III) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 135; tsiviil-isikute sõjakaegse kaitse Genfi (IV) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 287.

õiguskorrale laiem tunnustus ja tagatis²¹. Siiski on klauslil Genfi konventsioonide kontekstis pisut erinev rõhuasetus. Kui varem oli põhirõhk nendel tavaõiguse normidel, mis erimeelsuste tõttu jäid lepingus kodifitseerimata, siis Genfi konventsioonides on klausli eesmärgiks garanteerida, et osalised jäävad klauslis nimetatud põhimõtetega seotuks ka juhul, kui nad denonsseerivad ühe või mitu konventsiooni. Seega on kõnealustes konventsioonides klausli kehtimisulatus suurem, hõlmates kogu mittelepingulist normide kogu. Aga samas on tegemist vaid „täiendava meeldetuletusega”, sest üldiste tavaõiguslike normidega on riigid seotud ka ilma sellekohaste lepinguviideteta²². Samuti, kuivõrd Rahvusvaheline Kohus on kinnitanud Genfi konventsioonide olulisemate põhimõtete tavaõiguslikku staatust²³, tekitavad nimetatud denonsseerimissätted omamoodi nõiarangi: formaalselt vabaneks riik küll konventsioonis nimetatud kohustustest, kuid materiaalselt jääks nendega ometi tavaõiguse kaudu seotuks. Sarnast seost tavaõiguslike ja lepinguliste normide vahel on Rahvusvaheline Kohus käsitlenud ka varasemas *Nicaragua* kohtuasjas²⁴.

Genfi konventsioonide 1977. aasta lisaprotokollide²⁵ vastuvõtmisest alates on kasutusel olnud klausli moderniseeritud variant. Lisaks sellele paigutati klausel, mis oli seni paiknenud preambulates, esimese lisaprotokolli põhiteksti, kus artikkel 1(2) on sõnastatud järgmiselt.

Juhtudel, mida ei reguleerita selles protokollis või muudes rahvusvahelistes kokkulepetes, kaitstakse tsiviilisikuid ja võitlejaid vastavalt rahvusvahelise õiguse printsiipidele, mis tulenevad juurdunud tavast, humaansuse põhimõtetest ja avaliku südametunnistuse nõudmistest.

Võrreldes algse sõnastusega on klausel teinud läbi mõningaid muudatusi. Erinevalt 1899. aasta versioonist räägitakse esimeses lisaprotokollis vastavate

²¹ **Abi-Saab, G.** 1984. *The Specificities of Humanitarian Law. – Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet.* Ed. by Christophe Swinarski. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers, p. 275.

²² Asjaolule, et klausli selline kasutamine denonsseerimissätetes ei ole vajalik, sest rõhutada niigi ilmset, viidati juba 1949. aasta konverentsi diskussioonides. Vt **Schirks, R.** 2002. *Die Martens'sche Klausel: Rezeption und Rechtsqualität.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, S. 25.

²³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ Reports (1996) 226, para 79.

²⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States), Merits, ICJ Reports (1986) 14, para 177.

²⁵ Genfi konventsioonide rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (I) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 3; Genfi konventsioonide mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (II) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 609.

põhimõtete laienemisest mitte üksnes ettenägematutele olukordadele, vaid ka juhtudel, „mida ei reguleerita /.../ muudes rahvusvahelistes kokkulepetes”. Selline formuleering võimaldab klausli laiemat tõlgendamist. Teise erinevusest on klauslist välja jäetud viide tsiviliseeritud rahvastele (*civilized nations*). See on põhjendatav asjaoluga, et erinevalt klausli tekkeajast, mil rahvaste jaotamine tsiviliseerituteks ja mittetsiviliseerituteks oli küllalt levinud, ei tehtud XX sajandi teisel poolel enam sellist vahet. ÜRO harta tõi juba varem selgelt esile kõigi riikide suveräänse võrdsuse põhimõtte²⁶ ja 1977. aastaks oli lõpule jõudnud ka dekoloniseerimine²⁷. Muus osas on esimese lisaprotokollis muutused kosmeetilised, nt asendati ebatäpne ja kohati vananenud keelekasutus aja jooksul täpsustunud õigusterminitega: „elanikkonna” asemel „tsiviilisikud”, „sõdijate” asemel „võitlejad” ja „inimlikkuse seaduste” asemel „humaansuse põhimõtted”.

Teises lisaprotokollis sisaldub klausel pisut kärbitud variandis taas preambulas, jättes mainimata viited tavaõigusele ja teistele rahvusvahelistele lepingutele: „juhtudel, mida kehtiv õigus ei reguleeri, kaitsevad inimest humaansuse põhimõtted ja avaliku südametunnistuse nõudmised”. Preambulast võib järeldada, et „humaansuse põhimõtete” all peetakse siinkohal silmas ennekõike nelja Genfi konventsiooni ühist artiklit 3²⁸.

Tavarelvastuse piiramise konventsioonis (1980) esineb klausel taas preambulas, kuid samas sõnastuses nagu esimeses lisaprotokollis²⁹. Lisatud on vaid täpsustus, et klausli pakutav kaitse kehtib „alati”.

Klauslist inspireeritud sõnastust võib kohata mitmetes rahvusvahelistes lepingutes. Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsiooni (1972) preambulas on öeldud, et „bioloogiliste relvade kasutamine [on] inimkonna teadvusele vastuvõetamatu” (*repugnant to the conscience of mankind*)³⁰. Jalaväemiinide kasutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsiooni (1997) preambulas

²⁶ Artikkel 2(1).

²⁷ **Pustogarov** 1999, pp 127–128. Nn „tsivilisatsiooni argumendi” kasutamise kohta varasemas rahvusvahelises õiguses vt nt **Koskenniemi, M.** 2005. *The Gentle Civilizer of Nations: the Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge University Press, pp. 70–88, 132–136.

²⁸ **Pustogarov** 1999, p. 128.

²⁹ Teatavate ülemääraseid vigastusi põhjustada või valimatut mõju avaldada võivate tavarelvade keelustamise või piiramise konventsioon, Genf, 10.10.1980, jõustunud 02.12.1983, 1342 UNTS 137.

³⁰ Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsioon, London, Moscow ja Washington, 10.04.1972, jõustunud 26.03.1975, 1015 UNTS 163.

on rõhutatud „avaliku teadvuse rolli humaansuse põhimõtete edendamisel, mida tõendab jalaväemiinide täieliku keelustamise nõue”³¹. Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuudi preambula viitab jõhkruسته, mis on šokeerinud inimkonna teadvust³².

Kui võtta kokku rohkem kui saja aasta jooksul toimunud muudatused, siis ei ole klausli sisu ega struktuur oluliselt teisenenud. Toimunud muudatused on tingitud vajadusest kooskõlastada klausli teksti muutunud juriidilise keelega ja eemaldada sellest iganenud või sobimatud terminid.

4. Klausli osised

Kuivõrd Martensi klausel on laialivalguvalt sõnastatud reegel, siis on kõige otstarbekam käsitleda selle osiste tähendust ükshaaval. Osiste lahtimõtestamise muudab aga keeruliseks esiteks asjaolu, et klausli algne sõnastus pärineb tänaseks üle sajandi vanusest kontekstist, ning teisalt sisaldab klausel küllalt üldisi ja tänapäevani suuresti määratlemata õigusmõisteid. Seejuures nendib Dieter Fleck mõtlemapanevalt, et klausli lahtimõtestamisel tuleb olla ettevaatlik ja selle sisu ei tohiks üle tõlgendada³³.

4.1. Tšiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavad

Klausli esimene osis on *tšiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavad*. See osis on tekitanud kõige vähem diskussioone ja seda eelkõige põhjusel, et rahvusvaheline tavaõigus on pikemat aega olnud rahvusvahelise õiguse tunnustatud allikas³⁴, mistõttu sobitub kõnealune viide võrreldes teistega kõige paremini praegusesse rahvusvahelisse õigussüsteemi. Enamik autoreid liigub klausli sellest osisest kiirelt mööda, kuivõrd see pigem tõdeb seda, mis on niigi ilmne. Kui nimetatud osist aga puudutatakse, siis jäetakse käsitlusest mõistagi välja viide tšiviliseeritud rahvastele kui aegunud ja sobimatule eristusele. Samas ei saa täiesti kindlalt väita, et selline eristus on lõplikult aegunud, kuivõrd ikka ja jälle räägitakse tšiviliseeritud, liberaalsetest või paariariikidest, kolmandast maailmast ning vähemal või suuremal määral

³¹ Jalaväemiinide kasutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsioon, Ottawa, 18.09.1997, jõustunud 01.03.1999, 2056 UNTS 211.

³² Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, 17.07.1998, jõustunud 01.07.2002, 2187 UNTS 90.

³³ Fleck 2003, p. 24.

³⁴ Rahvusvahelise Kohtu statuut, artikkel 38(1)(b).

seostuvad need mõisted või kontseptsioonid Martensi kasutatud terminiga „tsiviliseeritud rahvad”.

4.2. Humaansuse põhimõtted

Klausli teise osise, humaansuse põhimõtete puhul on rõhutatud, et tege- mist on ajas muutuva mõistega. Käitumine, mis võis rahvusvahelise üld- suse silmis olla aktsepteeritav ühel ajahetkel, võib hiljem muutuda oma ebainimlikkuse tõttu taunitavaks või selgelt keelatuks³⁵. Humaansuse põhi- mõtete sisu kindlaksmääramisel teeb olukorra keeruliseks kasutusel olevate lähiterminite paljusus. Erinevates tekstides on kas läbivalt või paralleelselt kasutusel nii „humaansuse seadused” (*laws of humanity*), „humaansuse põhi- mõtted” (*principles of humanity*) kui ka „üldised humaansuse kaalutlused” (*elementary considerations of humanity*). Seejuures pärinevad esimesed kaks Martensi klausli erinevatest versioonidest, viimane on aga ennekõike Rahvusvahelise Kohtu praktikas väljakujunenud mõiste. Õiguskirjanduses puudub ühtne seisukoht, kas nimetatud mõisted on sünonüümsed või mitte. Seejuures on isegi leitud, et kuivõrd sama mõiste esineb nii mitmetes erine- vates vormides, siis ei ole see õigusnormiks üldse sobilik³⁶. Samuti on selgu- setu, mis on termini „humaansuse kaalutlused” tähendus. Kuidas määrata kindlaks nimetatud termini mõistesisu, mille järgi hinnata, kas neist tule- nevad mingid kindlad kohustused, ning kes oleks pädev sellist hinnangut andma: kas üksnes kohtud või nende kõrval ka riigid ja muud rahvusvahelise õiguse subjektid³⁷?

Rupert Ticehurst on leidnud, et viide humaansuse põhimõtetele ei täienda olemasolevat relvakonfliktiõigust kuigi olulisel määral, vaid pigem peegeldab sõjalise vajaduse doktriinis sätestatud. Viimasest lähtudes on lubatud kasutada vaid vähimat sõjalist jõudu, mis on vajalik legitiimsete sõjaliste eesmärkide saavutamiseks (s.t vastase relvajõudude nõrgestamiseks). See põhimõte pee- geldab omakorda rahvusvahelist tavaõigust.³⁸ Theodor Meron on väitnud, et humaansuse kaalutlused peegeldavad rahvusvahelise kogukonna põhiväär- tusi, mis võivad, kuid ei pruugi olla kristalliseerunud tavaõiguse normideks³⁹.

³⁵ **Verbatim Record No CR 95/22**. International Court of Justice, 30.10.1995. <www.icj-cij.org/docket/files/93/5950.pdf>, (24.10.2012), p. 39.

³⁶ **Pustogarov** 1999, p. 133.

³⁷ **Cassese** 2000, p. 213.

³⁸ **Ticehurst** 1997, p. 129

³⁹ **Meron, T.** 1987. The Geneva Conventions as Customary International Law. – American Journal of International, 81, p. 357.

Veel üks võimalus, kuidas määratleda mõistet „humaansuse põhimõtted”, on siduda see mõiste inimõigustega. Sellest lähtudes tuleks relvakonfliktioiguse põhimõtete tõlgendamisel tugineda mitte ebamäärastele humaansuse põhimõtetele, vaid pigem inimõiguste standarditele, mis on sätestatud rahvusvahelistes lepingutes. Sellist seisukohta on Rahvusvahelises Kohtus esindanud näiteks Austraalia, kes leidis, et „rahvusvahelised inimõigusstandardid kujundavad humaansuse kontseptsioone”⁴⁰.

Humaansuse seost inimõigustega on näinud ka mitmed autorid⁴¹, viidates ühtlasi asjaolule, et XIX sajandil ja XX sajandi esimesel poolel ei olnud loomuõigus riikide hulgas populaarne ja see asendati humaansuse kontseptsiooniga⁴². Kindlasti on humaansuse põhimõtted relvakonfliktioiguse arengupäästikuks ja selle põhimõtete ideeliseks allikaks ning seeläbi juba sisalduvad selle alusnormides.

Kirjeldatud viisil kasutas klauslit 1950. aastal Brüsseli sõjanõukogu *K. W.* kohtuasjas⁴³. Ühele politseinikule esitati süüdistus, et ta on sõjapidamise reegleid eirates põhjustatud tõsiseid vigastusi tsiviilisikutele, kes peeti kinni okupeeritud Belgias, võideldes Saksa okupatsioonivägede vastu. Kohus leidis, et kuigi 1907. aasta Haagi (IV) konventsioon kohustas okupeerivat riiki austama okupeeritud territooriumi inimeste elusid, ei keelanud selle sätted otseselt nende väärkohtlemist või nende vastu suunatud vägivallategusid. Seepeale pöördus kohus Martensi klausli poole ning leidis, et humaansuse põhimõtetest ja avaliku südametunnistuse nõudmistest tulenevate rahvusvahelise õiguse printsiipide leidmisel saab lähtuda inimõiguste ülddeklaratsiooni artiklist 5⁴⁴. Seega on toimepandud teod käsitletavad piinamise ja julma kohtlemisena, mistõttu on tegemist sõjapidamise tavade rikkumisega.

4.3. Avaliku südametunnistuse nõudmised

Vast kõige enam diskussioone on tekitanud klausli kolmas osis: avaliku südametunnistuse nõudmiste mõiste. Seda, et tegemist on mitmeti käsitatava

⁴⁰ *Verbatim Record No CR 95/22*, p. 39.

⁴¹ *Cassese 2000*, p. 207.

⁴² **Dupuis, M. D., Heywood, J. Q., Sarko, M. Y. F.** 1987. The Sixth Annual American Red Cross-Washington College of Law Conference on International Humanitarian Law: A Workshop on Customary International Law and the 1977 Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions. – *American University Journal of International Law and Policy*, 2, p. 500.

⁴³ *K. W.*, Conseil de guerre de Bruxelles, jugement, 08.02.1950, *Revue de droit pénal et de criminologie*, 30, pp. 562–568.

⁴⁴ GA Res 217 A (III), 10.12.1948.

kontseptsiooniga, näitab ka erinevate eestikeelsete tõlkevastete rohkus, nt „avalik südametunnistus”, „avalik teadvus”, „ühiskonna moraalinormid”.

Meroni käsitluse järgi saab mõistet „avaliku südametunnistuse nõudmised” vaadelda vähemalt kahest vaatepunktist: esmalt avaliku arvamusest, mis mõjutab relvakonfliktiõiguse arengut, teisalt valitsuse seisukohana (*opinio iuris*’e peegeldusena)⁴⁵. Kindlasti teeb avaliku südametunnistuse mõiste määramise keerukamaks ka rahvusvahelise õiguse kohta käivate arusaamade muutumine klausli loomisest kuni tänapäevani. Näiteks XVII sajandi teisel poolel kirjutab Gustave Rolin-Jaequemyns, et rahvusvahelise õiguse siduv jõud lähtub avalikust arvamusest ja et avalik arvamus – kui miski kindel ja vankumatu ning tugineb universaalse õigluse põhimõtetele – on maailma „kuninganna ja seadusandja”⁴⁶. Avaliku südametunnistuse mõiste on selgelt oma ajastu nägu. Muuhulgas leiti, et avalik südametunnistus väljendub „valgustatud inimeste kollektiivses arvamuses”. Õigusteadlastest sai inimkonna südametunnistuse n-ö esindusorgan.⁴⁷ Seda väljendab ka 1873. aastal loodud *Institut de droit international*’i põhikiri, mis sätestas instituudi eesmärgina „toetada rahvusvahelise õiguse arengut ja saada tsiviliseeritud maailma õiguslikuks südametunnistuseks”⁴⁸. Siinkohal võib esile tuua ka prantsuse keelest tuleneva mitmeti mõistetavuse: terminit *la conscience juridique* saab tõlkida nii südametunnistuseks kui teadvuseks. Inglise keeles on seda tõlgendatud enamasti südametunnistusena, kuid hilisemates dokumentides, kus see termin esineb, on seda vastendatud kui inimkonna või avalikku teadvust⁴⁹.

Kõnealust osist on erinevatel ajastutel ja erinevates dokumentides eestindatud mitmel erineval viisil⁵⁰. Haagi konventsioonide sõnastust on tõlgitud „avalikuks õiglustundeks” (Ants Piip) ja „inimlikuks vastutustundeks” (Arvo Alas)⁵¹. Genfi konventsioonide (1949) denonssseerimissätted sisaldavad terminit „ühiskondlik südametunnistus” ja esimene lisaprotokoll (1977)

⁴⁵ Meron 2000, p. 83.

⁴⁶ Viidatud Koskeniemi 2005, p. 15 järgi.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 16.

⁴⁸ **Statuts de l’Institut de Droit International**. Gand, 10.09.1873. <www.idi-iil.org/idiF/navig_statuts.html>, (24.10.2012), Article 1.

⁴⁹ Mõistete *conscience* ja *consciousness* vahekorra ja muutumise kohta vt Koskeniemi 2005, pp. 47–51.

⁵⁰ Riigi Teatajas avaldatud rahvusvaheliste lepingute tekstide tõlked oli pikka aega varustatud märkega „mitteametlik tõlge”. Hiljem see märge kadus, kuid ei ole asendunud kinnitusega, et tegemist on ametliku, riiklikult sanktsioneeritud tõlkega.

⁵¹ Vastavalt Piip, A. 1927. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu: Loodus, lk 264; Alas, A. 2000. Professor Martens ja rahvusvahelise õiguse areng. – Looming, 2, lk 302.

terminit „avalik südametunnistus”. Bakterioloogiliste relvade konventsioonis (1972) kasutatakse fraasi „inimkonna teadvus”, tavarelvade konventsioonis (1980) „ühiskonna moraalnorm” ja jalaväevastaste miinide konventsioonis (1997) „avalikkuse teadvus”. Rooma statuudis on räägitud lihtsalt „inimkonnast”. Kasutatud vastete paljusus ja erinevad rõhuasetused väljendavad hästi tõlkijate ja teadlaste kimbatust selle sõnapaari tõlgendamisel.

Väikeriik Nauru on pidanud vajalikuks peatuda pikemalt selle osise lahtimõtestamisel (eks ole väiksematel riikidel idealistlikust rahvusvahelisest õigusest suurriikidega võrreldes rohkem võita). Rahvusvahelises Kohtus toimunud menetluses, kus käsitleti tuumarelvade omamise ja kasutamise õiguspärasust, avaldas riik seisukohta, et avaliku südametunnistuse nõudmiste sisu tuleks kindlaks määrata sõltumatult nii avalikust arvamusest kui ka valitsuste seisukohtadest.⁵² Nauru arvates tuleks kõnealuse väljendi mõtestamisel lähtuda hulgast eelnõudest, deklaratsioonidest, resolutsioonidest ja teistest relvakonfliktiõiguse hindamiseks pädevatest, kuid valitsussidemeid mitteomavate isikute ja institutsioonide seisukohtadest. Nii soovitakse luua olukord, kus avaliku südametunnistuse mõiste tõlgendamine on vaba poliitilistest mängudest ja manipuleeritavast avalikust arvamusest. Näidetena nimetati muuhulgas Punase Risti Rahvusvahelise Komitee resolutsioone, Juristide Rahvusvahelise Tuumarelvavastase Ühenduse (*International Association of Lawyers Against Nuclear Arms*) tuumarelvade õigusvastasuse deklaratsiooni (1989) ja Vatikani 1966. aasta pastoraalset konstitutsiooni. Sel moel toodi esile kodanikuühiskonna esmaoluliste ja -pädevate institutsioonide seisukohad.

Selline lähenemine võib küll tagada väga õilsa tulemuse, kuid on lihtsalt ebarealistlik ega toimiks praeguses rahvusvahelise õiguse ja suhete süsteemis. Mingi seisukoha nimetamine avaliku südametunnistuse nõudmiseks eeldab oluliselt laiemat ühiskondlikku kõlapinda kui mõne huvigrupi, valitsusvälise organisatsiooni vm arusaamad. Piiri tõmbamisest lihtsam on hinnata, mis ei ole avaliku südametunnistuse väljendus. Positiivne määratlemine on juba oluliselt keerulisem.

Pustogarovi järgi on avaliku südametunnistuse defineerimisel liialt domineerima jäänud juristide ja õiguslike organisatsioonide (*juridical organizations*) arvamused, mis viib ohtlikult ühekülgse hinnangueni. Avalikku südametunnistust vormivad mitmed faktorid ning juristid, vastavad organisatsioonid

⁵² **Written Statement of the Government of Nauru.** Memorial in support of the Application by the World Health Organisation for an Advisory Opinion by the International Court of Justice on the Legality of the Use of Nuclear Weapons under International Law, including the WHO Constitution. <www.icj-cij.org/docket/files/93/8792.pdf>, (24.10.2012), p. 68.

ja õiguskirjandus ei mängi seejuures otsustavat rolli.⁵³ Pustogarovi seisukohaga võib ju põhimõtteliselt nõustuda (juriidiline kogukond ei esinda tõesti kogu avalikkust), kuid oma analüüsis ei anna ta vastust küsimusele, kuidas avalikku südametunnistust siis määratleda tuleks. Millised oleks need komponendid, mida see määratlus peaks veel hõlmama, ja kes on (üksikuna või kollektiivina) pädevad mõistet defineerima?

Arvestades sellega, et Martensi klausel toimib globaalses kontekstis, siis on „avalik” kindlasti laiem, mitte vaid mingile konkreetsele ühiskonnale viitav sõna. Kui üritada seda mõistet seostada praeguse rahvusvahelise õiguse terminoloogiaga, siis võib väita, et see on sünonüümne fraasiga „rahvusvaheline üldsus”. Ka mõiste „avalik südametunnistus” on ajas muutuv. Näiteks mingil ajahetkel võidakse ühe relvatüübi tekitatavaid vigastusi näha vajalike või aktsepteeritavatena, samas kui sõjapidamise viiside ja vahendite areng võib pakkuda ka teisi alternatiive. Seetõttu võib muutuda ka kannatuste määr, mida rahvusvaheline üldsus on valmis pidama lubatavaks, nagu on märkinud ka Austraalia⁵⁴. Universaalsust on püütud taas kord saavutada inimõiguste mõiste sissetoomisega, mõtestades avaliku südametunnistuse nõudmisi fundamentaalsete inimõiguste kaudu⁵⁵.

Tuleb tõdeda, et mõiste „avaliku südametunnistuse nõudmised” määratlemine on keerulisem kui klausli teiste osiste sisu tuvastamine. Kui humaansuse põhimõtete puhul on võimalik lähtuda kohtupraktikast ja relvakonfliktiõiguse doktriinist, siis „avaliku südametunnistuse nõudmised” on mõistesistult palju ebamäärasem, mistõttu on tegemist n-õ pehme regulatsiooniga. Näitena võib tuua Ühendkuningriigi relvajõudude 1958. aastal välja antud käsiraamatu, kus on väidetud, et „ükski riik ei saa endale lubada täielikku hoolimatust avaliku ja maailma arvamuse suhtes”⁵⁶. See sõnastus on piisavalt üldine ja ebakonkreetne, ent väljendab siiski pigem moraalset kui õiguslikku kohustust. Veidi teises sõnastuses, kuid samas ka teises julgeolekuparadigmas on sama mõtet rõhutatud ka 2004. aasta relvakonfliktiõiguse käsiraamatus: „Kõik osapooled püüavad võita enda poolele avalikkuse ja maailma arvamust ning ükski riik ei saa endale lubada [selle arvamuse] ignoreerimist”⁵⁷. Samas on rahvusvahelisel tasandil õigus ja poliitika lahutamatu seotud ning teinekord on raske hinnata, kus lõppeb poliitika ja algab õigus või vastupidi.

⁵³ Pustogarov 1999, p. 132.

⁵⁴ Verbatim Record No CR 95/22, p. 39.

⁵⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, pp. 490–491.

⁵⁶ *Law of War on Land*. United Kingdom War Office, 1958, para 619.

⁵⁷ *Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict*. United Kingdom Ministry of Defence, 2004, para 16.1.2.

Avaliku südametunnistuse kontseptsioon sisaldab mitmeid probleemkohti, nt mõjutatavuse oht ja erinevate arvamuste kaalu üle otsustamine. Sellest hoolimata on selge, et avaliku südametunnistuse nõudmiste mõistel on oma kindel koht rahvusvahelise õiguse inspireerijana, samuti poliitiliste ja õiguslike protsesside mõjutajana. Aga tihti juhtub, et õigusest jääb üks sammuke puudu. Näiteks võib ju väita, et tuumarelvade keelustamine vastab tänapäevasele avaliku südametunnistuse nõudmiste kontseptsioonile⁵⁸, kuid ometi ei saa tõsiseltvõetavalt väita, nagu oleks selle näol tegu riikidele kohustusliku tuumarelvade kasutamise keeluga. Seda teed ei olnud valmis minema ka Rahvusvaheline Kohus, kellelt ÜRO Peaassamblee küsis tuumarelva kasutamise või sellega ähvardamise õiguspärasuse kohta⁵⁹. Negatiivne otsus, mida ei oleks kindlasti hakatud täitma ega tagama, oleks õõnestanud kohtu autoriteeti ja seeläbi ka rahvusvahelist õiguskorda tervikuna⁶⁰.

5. Kokkuvõte

Eelnevalt on käsitletud Martensi klausli osiste erinevaid tõlgendusviise ja välja toodud võimalusi nende mõtestamiseks. Ei ole põhjust kahelda, et klausel mängib tänapäevases relvakonfliktiõiguses endiselt rolli, sest hoolimata viimase ulatuslikust ja kiirest arengust viimase sajandi jooksul ei ole suudetud selgesõnaliselt kokku leppida kõigis küsimustes või pakkuda lahendusi igaks situatsiooniks. Parima tulemuse või tõlgenduse saamiseks tuleb klausli osiste tähendust ja ulatust uurida konkreetsetes kontekstis (nt kindla reegli tõlgendamisel või mingi olukorra lahendamisel).

Eelmainitu taustal on kerge mõista, miks on klauslit nimetatud üheks kõige mõistatuslikumaks ja tabamatumaks relvakonfliktiõiguse sätteks⁶¹. Klausel tõdeb midagi väga mõistlikku ja vaevalt, et keegi eitab sõnumi sobilikkust, kuid selle rakendamisel tuleb paratamatult lahti mõtestada, mida tähendavad

⁵⁸ Nt ÜRO Peaassamblee on suure häälteenamusega kiitnud heaks tuumarelvavastaseid resolutsioone. GA Res 1653 (XVI), 24.11.1961; GA Res 33/71 B, 14.12.1978; GA Res 34/83 G, 11.12.1979; GA Res 35/152 D, 12.12.1980; GA Res 36/92 I, 09.12.1981; GA Res 45/59 B, 04.12.1990; GA Res 46/37 D, 06.12.1991.

⁵⁹ GA Res 49/75 K, 15.12.1994: "Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under International law?"

⁶⁰ Kohus leidis, et lepingutes ja tavaõiguses puudub nii konkreetne luba tuumarelva kasutada või sellega ähvardada kui ka põhimõtteline keeld seda teha. Lõppastmes tuleb tuumarelva kasutamisel lähtuda relvade kasutamisele kehtestatud üldistest reeglitest. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, para 105.

⁶¹ **Chetail, V.** 2003. The Contribution of the International Court of Justice to International Humanitarian Law. – *International Review of the Red Cross*, 850, p. 257.

mõisted „juurdunud tavad”, „humaansuse põhimõtted” ja „avaliku südame-tunnistuse nõudmised”. Vastusele viivad lähemale küsimused selle kohta, milline on olnud klausli roll praktikas ja millisena on õigusteadlased näinud klausli funktsioone: kas tegemist on nt ideelise juhtmõttega, õigusliku alus-põhimõttega, millega peaksid muud normid olema kooskõlas, normi või tõlgendusprintsiibiga, mis ongi otsekohaldatav situatsioonis, kus olemas-olev õigus ei anna ühest vastust? Kui esimest osist võime põhimõtteliselt samastada rahvusvahelise tavaõigusega, siis kahe ülejäänü avamiseks tuleb vaadelda inimõigusi, rahvusvahelise kogukonna põhiväärtusi, avalikku arva-must, valitsusväliste ja -vaheliste organisatsioonide seisukohti ning riikide ja kohtute praktikat. Tulemus on kindlasti teatud ulatuses subjektiivne, kuid see on paratamatu situatsioonis, mida ei ole jõutud või suudetud reguleerida.

Samas ei tohi klauslit ka üle tõlgendada ega rakendada, st kasutada seda kõikvõimsa võlukepikesena, mis pakuks tühjalt kohalt välja lahenduse või lubaks vägivaldselt painutada kehtivaid õigusnorme ja -printsipe kellelegi meelepärases suunas.

Kirjandus

- Abi-Saab, G.** 1984. The Specificities of Humanitarian Law. – Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet. Ed. by Christophe Swinarski. Geneva: Martinus Nijhoff Publishers.
- Alas, A.** 2000. Professor Martens ja rahvusvahelise õiguse areng. – Looming, 2.
- Cassese, A.** 2000. The Martens Clause: Half a Loaf or Simply Pie in the Sky? – European Journal of International Law, 11.
- Chetail, V.** 2003. The Contribution of the International Court of Justice to International Humanitarian Law. – International Review of the Red Cross, 850.
- Doty, G. R.** 1998. The United States and the Development of the Laws of Land Warfare. – Military Law Review, 156.
- Dupuis, M. D., Heywood, J. Q., Sarko, M. Y. F.** 1987. The Sixth Annual American Red Cross-Washington College of Law Conference on International Humanitarian Law: A Workshop on Customary International Law and the 1977 Protocols Additional to the 1949 Geneva Conventions. – American University Journal of International Law and Policy, 2.
- Fleck, D.** 2003. Friedrich von Martens: A Great International Lawyer from Pärnu. – Baltic Defence Review, 10, 2.
- Koskenniemi, M.** 2005. The Gentle Civilizer of Nations: the Rise and Fall of International Law 1870–1960. Cambridge University Press.
- Martens, F.** 1899. International Arbitration and the Peace Conference at The Hague. – North American Review, 516.
- Meron, T.** 1987. The Geneva Conventions as Customary International Law. – American Journal of International, 81.
- Meron, T.** 1998. War Crimes Law Comes of Age: Essays. Oxford University Press.

- Meron, T.** 2000. The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience. – American Journal of International Law, 94.
- Nabulsi, K.** 1999. Traditions of War: Occupation, Resistance and the Law. Oxford University Press.
- Piip, A.** 1927. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu: Loodus.
- Pustogarov, V.** 1996. Fyodor Fyodorovich Martens (1845–1909) – A Humanist of Modern Times. – International Review of the Red Cross, 312.
- Pustogarov, V.** 1999. The Martens Clause in International Law. – Journal of the History of International Law, 1.
- Schirks, R.** 2002. Die Martens'sche Klausel: Rezeption und Rechtsqualität. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Ticehurst, R.** 1997. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict. – International Review of the Red Cross, 317.

Lepingud

- Bakterioloogiliste (bioloogiliste) ja toksiinrelvade täiustamise, tootmise ja varumise keelustamise ning nende hävitamise konventsioon, London, Moscow ja Washington, 10.04.1972, jõustunud 26.03.1975, 1015 UNTS 163.
- Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29.07.1899. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/150?OpenDocument>, (24.10.2012).
- Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18.10.1907. <www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/195?OpenDocument>, (24.10.2012).
- Genfi konventsioonide rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (I) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 3.
- Genfi konventsioonide mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse (II) lisaprotokoll, 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 609.
- Jalaväemiinide kasutamise, varumise, tootmise ja üleandmise keelamise ning nende hävitamise konventsioon, Ottawa, 18.09.1997, jõustunud 01.03.1999, 2056 UNTS 211.
- Maismaal relvajõudude haavatute ja haigete olukorra leevendamise Genfi (I) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 31.
- Merel relvajõudude haavatud, haigete ja merehädaliste liikmete olukorra leevendamise Genfi (II) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 85.
- Rahvusvahelise Kohtu statuut.
- Rahvusvahelise Kriminaalkohtu Rooma statuut, 17.07.1998, jõustunud 01.07.2002, 2187 UNTS 90.
- Sõjavangide kohtlemise Genfi (III) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 135.
- Teatavate ülemäärasteid vigastusi põhjustada või valimatut mõju avaldada võivate tavarelvade keelustamise või piiramise konventsioon, Genf, 10.10.1980, jõustunud 02.12.1983, 1342 UNTS 137.
- Tsiviilisikute sõjaegse kaitse Genfi (IV) konventsioon, 12.08.1949, jõustunud 21.10.1950, 75 UNTS 287.

Kohtulahendid

K. W., Conseil de guerre de Bruxelles, jugement, 08.02.1950, Revue de droit pénal et de criminologie, 30.

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States), Merits, ICJ Reports (1986) 14.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports (1996) 226.

Dokumendid

GA Res 217 A (III), 10.12.1948.

GA Res 1653 (XVI), 24.11.1961.

GA Res 33/71 B, 14.12.1978.

GA Res 34/83 G, 11.12.1979.

GA Res 35/152 D, 12.12.1980.

GA Res 36/92 I, 09.12.1981.

GA Res 45/59 B, 04.12.1990.

GA Res 46/37 D, 06.12.1991.

GA Res 49/75 K, 15.12.1994.

Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29.11.1868.

<www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/130?OpenDocument>, (24.10.2012).

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field.

Washington, 24.04.1863.

<www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/110?OpenDocument>, (24.10.2012).

Joint Service Manual of the Law of Armed Conflict. United Kingdom Ministry of Defence, 2004.

Law of War on Land. United Kingdom War Office, 1958.

Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27.08.1874. <www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/135>, (24.10.2012).

Statuts de l'Institut de Droit International. Gand, 10.09.1873.

<www.idi-iil.org/idiF/navig_statuts.html>, (24.10.2012).

Verbatim Record No CR 95/22. International Court of Justice, 30.10.1995.

<www.icj-cij.org/docket/files/93/5950.pdf>, (24.10.2012).

Written Statement of the Government of Nauru. Memorial in support of the Application by the World Health Organisation for an Advisory Opinion by the International Court of Justice on the Legality of the Use of Nuclear Weapons under International Law, including the WHO Constitution.

<www.icj-cij.org/docket/files/93/8792.pdf>, (24.10.2012).